

СТАРОГРЧКИ МИТОВИ

Орфеј

Орфеј, син трачког краља Ојагра и Музе Калиопе, био је најславнији живи песник. Аполон му је поклатио своју лиру, а Музе су га научиле како да свира на њој, тако да није очаравао само дивље звери, него се и дрвеће и стење покретало с места на звуке његове лире. У Зони у Тракији и сада неколико храстова на планини су у истом положају у коме су се затекли у тренутку кад је Орфеј престао да свира.¹

б) Пошто се вратио из Египта, Орфеј се придружио Аргонаутима и с њима отпловио у Колхиду, његова музика им је помагала да преброде многе тешкоће на путу – а при повратку оженио се Еуридиком, коју неки зову Агриопа, и настанио се међу дивљим Киконима у Тракији.²

с) Једног дана, у близини Темпе, у долини реке Пенеја, Еуридика је сусрела Аристаја, који је покушао да је силује. Бежећи од њега, нагазила је на змију и умрла од њеног уједа. Али Орфеј је храбро сишао у Тартар надајући се да ће је вратити у живот. Пошао је пролазом који је био отворен у Аорни у Теспотији, и кад је стигао, он не само да је својом жалостивном музиком задивио возача Харона, пса Кербера и тројицу судија мртвима, већ су привремено обустављена мучења проклетих; до те мере је смекшао Хадово свирепо срце да је добио одобрење да врати Еуридику на горњи свет. Хад је ипак поставио један услов: да Орфеј не сме да се осврне на Еуридику све док не изађу на светлост дана. Еуридика је пошла за Орфејом кроз тамни пролаз, вођена звуцима његове лире. Али кад је изашао на светло дана, Орфеј се осврнуо да види да ли га Еуридика још прати и тако је изгубио заувек

Парис и Јелена

Када је Јелена, дивна Ледина кћерка, одрасла у Спарти на двору свога очуха Тиндареја, стасала за удају, сви грчки принчеви или дођоше са богатим поклонима да је просе, или послаше своје рођаке да их заступају. Ту су били Диомед, победник код Тебе, Ајак, Теукар, Филоктет, Идоменеј, Патрокло, Менестеј и многи други. Одисеј је такође дошао, али празних руку, зато што је имао најмање изгледа на успех – јер, иако су Јеленина браћа, Диоскури, желели да се она уда за Менестеја из Атине, Одисеј је знао да ће је добити принц Менелај, најбогатији Ахајац, кога је заступао Тиндарејев моћни зет Агамемнон.³

б) Тиндареј није враћао просце, али није примао ни поклоне, јер се бојао да се на тај начин не започне свађа међу њима. Једног дана Одисеј га запита: „Ако те научим како да избегнеш свађу, хоћеш ли ми помоћи да се оженим Икаријевом кћерком Пенелопом?“

¹ Pindar: *Pitijske ode* IV, 176 sa sholijastom Eshil: *Agamemnon* 1629-30; Euripid: *Bukhantkinje* 561-4; Apolonije sa Rodosa: I, 28-31;

² Diodor sa Sicilije: IV, 25; Higin: *Fabula* 164; Atinaj: XIII, 7;

³ Аполодор III, 10, 8; Хигин: *Фабула* 81; Овидије: *Хероиде* XVII, 104; Хесиод: *Каталози о женама, Фрагменат* 68, стр. 192, изд. Evelyn White;

„То је погодба“, рече Тиндареј. „Онда“ – продужи Одисеј – „ево мог савета: захтевај да се сви Јеленини просци закуну да ће бранити њеног изабраног мужа од било какве увреде или од завере његове среће.“ Тиндареј се сложи да је то мудро смишљено. Пошто је жртвовао коња и исекао га на комаде, он нареди просцима да се поставе испред крвавог комада и да понове заклетву коју је срочио Одисеј: комаде су потом закопали у земљу на месту које се отада звало „Коњски гроб“.

с) Не зна се тачно да ли је Јелени мужа изабрао Тиндареј или је она сама објавила свог изабраника крунишући га венцем.⁴ У сваком случају, она се удала за Менелаја који је постао краљ у Спарти после Тиндарејеве смрти и проглашења Диоскура за богове. Ипак, њихов брак није успео: много година раније, када је Тиндареј једном приликом приносио жртве боговима, он је заборавио на Афродиту, и она се заклела да ће му се осветити тиме што ће све три његове кћерке – Клитајмнестра, Тримандра и Јелена – бити познате као неверне жене.⁵

д) Менелај је имао са Јеленом једну кћер, којој је она дала име Хермиона; синови им беху Ајтиолај, Марафије – сматра се да персијска породица Марафиона води порекло од њега – и Плеистена. Ајтолска робинја Пеирида родила је касније Менелају ванбрачне синове Никострата и Мегапента.⁶

е) Постављало се питање зашто су Зевс и Темида хтели Тројански рат? Да ли зато да Јелена постане чувена по томе што је посвађала Европу и Азију? Или су можда хтели да се велича и узноси раса полубогова а истовремено смање многобројна примитивна племена која су притискала лице Мајке Земље? Њихове побуде су остале нерасветљене, али одлука је већ била донета када је, на венчању Пелеја и Тетиде, Ерида бацила златну јабуку са натписом „Најлепшој“. Свемоћни Зевс није хтео да учествује у расправи између Хере, Атине и Афродите, и наредио је Хермесу да одведе Богиње на Гора Иду, где је Пријамов изгубљени син Парис требало да пресуди.⁷

ф) Пре но што ће родити Париса, Хекаба беше уснула да је родила сплет змија. Она се пробудила вичући како су Троја и све шуме на планини Ида у пламену. Пријам се одмах посаветовао са сином Ајсаком, који је био видовит, а Ајсак рече: „Дете које ће се родити упропастиће нашу земљу! Ја вас молим да га уклоните.“⁸

г) Неколико дана касније Ајсак објави ново пророчанство: „Тројанка краљевског рода која данас роди дете мора бити уништена заједно са својим породом!“ На то Пријам уби своју сестра Килу и њеног тог јутра рођеног сина Мунипа, што га је родила после тајне везе са Тимоетом, и обоје их сахрани у светом забрану Троса. Али и Хекаба роди сина пре ноћи и Пријам поштеде њихове животе, иако су Херофила, Аполонова свештеница и други видовити људи наваљивали на Хекабу да бар убије дете. Хекаба то није могла учинити, те најзад наговорише Пријама да пошаље по свога главног пастира Агелаја и њему повери да убије дечака. Агелај је био мека срца, па не употреби ни конопац ни мач, већ однесе дете на планину Иду, где га медведица подоји. Навративши после пет дана, Агелај се зачуди над овим необичним знамењем, узе напуштено дете и у ранцу га однесе кући – одатле име „Парис“ – те га однегова заједно са својим тек рођеним

⁴ Хесиод: *лоц. цит.*; Аполодор: III, 10, 9; Паусанија: III, 20, 9; Хигин: *Фабула* 78;

⁵ Стесихор, наводи га схолијаст уз Еурипидовог *Ореста* 249; Хигин: *loc. cit.*; Аполодор: III, 11,2;

⁶ Хомер: *Одисеја* IV, 12–14; Схолијаст уз Хомерову *Илијаду* III, 175; *Киприја*, наводи се у схолијасту уз Еурипидову *Андромаху* 898; Паусанија II, 18, 5;

⁷ *Киприја*, наводи их Прокло: *Хрестоматија* I; Аполодор: *Епитоме* III, 1–2; *Киприја*, наводи их схолијаст уз Хомерову *Илијаду* I, 5;

⁸ Аполодор: III, 12, 5; Хигин: *Фабула* 91; Цецес: *О Ликофрону* 86; Пиндар: *Фрагмент о Појану* 8; стр. 544–6; изд. Сандус;

сином.⁹ Пријаму је однео псећи језик као доказ да је извршио налог. Неки кажу да је Хекаба подмитила Агелаја да поштеди Париса и да сачува тајну од Пријама.¹⁰

h) Парисово племенито порекло убрзо се испољило у његовој изузетној лепоти, интелигенцији и снази. Још као дечак открио је банду крадљиваца стоке, пронашавши украдене краве, и тако је стекао надимак Александар.¹¹ Иако су га у то време сматрали обичним робом, Париса за љубавника изабра Нимфа Ојнома, кћерка речног Бога Енеја. Њу је Реа обдарила пророчком моћи, а Аполон ју је упутио у медицину док је радио као Лаомедонов пастир. Парис и Ојнома чували су стадо и ишли заједно у лов. Он је урезивао њено име у коре букава и топола.¹² Главна забава му је била да дражи Агелајеве бикове на борбу; победника би крунисао венцем од цвећа, а побеђеног венцем од сламе. Један од бикова поче стално да побеђује, па га је Парис пустио да се бије са победницима из суседних крда, и бик је победио све остале бикове. Најзад Парис објави да ће ставити златну круну на рокове бику који буде победио његовог. Тако се, шале ради, сам Ареј претвори у бика и победи. Парис без оклевања, награди круном Ареја и на тај начин изненади и угоди боговима који су битку посматрали са Олимпа. То је био повод да Зевс баш њега изабере да суди трима Богињама.¹³

i) Парис је чувао своју стоку на Гаргару, највишем врху на планини Ида, кад је Хермес у пратњи Хере, Атине и Афродите донео златну јабуку и Зевсову поруку: „Парисе, пошто си ти колико леп толико и мудар кад је у питању срце, Зевс наређује да пресудиш која је најлепша од ове три Богиње.“

Парис прими јабуку колебајући се. „Како један прости крвар као што сам ја може да буде судија божанској лепоти? Поделићу ову јабуку на три дела.“

„Не, не, не смеш да не послушаш свемоћног Зевса!“ – одговори Хермес брзо. „А ни ја не смем да ти дајем савете, руководи се својим природним разумом!“

„Нека буде“, уздахну Парис. „Али ја молим да се нико на мене не увреди, ја сам само обично људско биће и могу из глупости погрешити.“

Богиње се сложише да се покоре његовој одлуци.

„Да ли да им пресудим овако обученима или је потребно да се скину наге?“ – упита Парис Хермеса.

„На теби је да установиш правила такмичења“ – одговори Хермес уз дискретан осмех.

„У том случају да ли би биле љубазне да скину одећу?“

Хермес рече Богињама шта треба да учине и учтиво им окрете леђа.

j) Афродита се прва свуче, али Атина је захтевала од ње да скине свој чаробни појас који јој је давао предност, јер би се у ону која би га носила свако могао заљубити. „Врло добро“ – рече Афродита пакосно – „хоћу, али под условом да и ти скинеш свој шлем – изгледаш грозно без њега.“

„Сад, ако немате ништа против, морам судити свакој посебно, да бих избегао пометњу. Дођи овамо, божанска Херо, хоћете ли вас две Богиње да нас оставите за тренутак?“

„Осмотри ме добро“ – рече Хера окрећући се полако и показујући своју величанствену фигуру, „и запамти да ћу те, ако кажеш да сам најлепша, учинити господарем Азије и најбогатијим човеком на свету“.¹⁴

⁹ Цецес: *О Ликофрону* 224 и 314; Сервије уз Вергилијеву *Енеиду* II, 32; Паусанија: X, 12, 3; Схолијаст уз Еурипидову *Андромаху* 294; и уз *Ифигенију у Аулиди* 1285; Аполодор: *loc. cit.*; Хигин: *Фабула* 91; Konrad von Wuzburg: *Тројански рат* 442 и 546;

¹⁰ Диктиј са Крита: III; Rawlinson: *Excidium Troiae*;

¹¹ Аполодор: *loc. cit.*; Овидије: *Хероиде* XVI, 51–2 и 359–60;

¹² Овидије: *Хероиде* V, 12–30 и 139; Цецес: *О Ликофрону* 57; Аполодор: III, 12, 6;

¹³ *Тројанска прича* стр. 159; Rawlinson: *Excidium Troiae*;

¹⁴ Овидије: *Хероиде* XVI, 71–3 и V, 35–6; Лукијан: *Разговори богова*; Хигија: *Фабула* 92;

„Нећу да ме подмићујеш, моја госпо. Хвала, сад сам видео све што је требало да видим. Доди овамо, божанска Атино!“

к) „Ево ме“ – рече Атина, корачајући самоуверено напред. „Слушај, Парисе, ако имаш довољно здравог разума и пресудиш у моју корист, учинићу те победником у свим биткама, бићеш најлепши и најпапетнији човек на свету.“

„Ја сам скроман пастир, а не војник“ – рече Парис. „Зар не видите да влада мир целом Лидијом и Фригијом, и да је власт краља Пријама непобедива. Али обећавам вам да ћу узети у обзир ваше право да добијете јабуку. Сад се можете обући и ставити шлем, јер је Афродита спремна.“

l) Афродита ступи пред Париса, а он поцрвене, јер она приђе тако близу да га скоро дотаче.

„Погледај ме пажљиво, молим те, немој ништа да пропустиш. Узгред речено, чим сам те угледала, рекла сам себи: ево иде најлепши човек Фригије! Зашто он траћи своје време у овој пустињи чувајући стоку? Зашто, Парисе? Зашто не одеш у град и не живиш градским животом? Зашто се не ожениш неком женом као што је Јелена од Спарте која је лепа као ја, а није ни мање страсна? Убеђена сам да би она, кад би те видела једанпут или двапут, напустила и дом и породицу и сва се предала теби. Сигурно си чуо за њу?“

„Нисам до сада, моја госпо. Волео бих и био бих ти захвалан када би ми је описала!“

м) „Јелена је плава и дивног лица, изашла је из лабудовог јајета, она може да тврди да јој је Зевс отац. Воли лов и рвање и изазвала је рат док је још била дете, а кад је одрасла, сви грчки принчеви су је просили. Сада је жена Менелаја, брата великог краља Агамемнона; али то ништа не мари, можеш је имати ако желиш.“

„Како је то могуће кад је удата?“

„О, небеса! Како си невин! Јеси ли икад чуо да је моја божанска дужност да управљам таквим стварима? Ја ти предлажем да одеш у Грчку, а да ти мој син Ерот буде вода. Кад будеш стигао у Спарту, он и ја ћемо већ удесити да се Јелена смртно заљуби у тебе.“

„Хоћеш ли се заклету у то?“ питао је Парис узбуђено.

Афродита изрече свечану заклетву, а Парис јој без размишљања додели златну јабуку.

Својом пресудом он је на себе навукао велики гнев и Херин и Атинин. Оне се удаљише руку под руку, договарајући се како да разоре Троју, док је Афродита, са несташним смешком на уснама, стајала и размишљала како да на најбољи начин испуни своје обећање.¹⁵

п) Убрзо после тог догађаја послао је Пријам своје слуге да доведу бика из Агелајевог крда. Бик му је био потребан као награда на погребним играма које су одржаване једанпут годишње у спомен на његовог покојног сина. Кад слуге изабраше бика победника, Париса одједном спопаде изненадна жеља да и сам присуствује играма и поде за њима. Агелај је покушавао да га задржи: „Ти имаш своје борбе бикова, шта још хоћеш?“ Али Парис навали, те на крају Агелај пође с њим у Троју.

о) У Троји је био обичај да, после шестог кола у тркама кочијама, они који су се пријавили за такмичење у песницењу започну борбу испред престола. Парис је одлучио да се такмичи упркос Агелајевом противљењу, он ускочи у арену и освоји круну, више захваљујући својој храбрости него вештини. Он је, такође, победио у трчању, што је толико расрдило Пријамове синове да га изазваше на још једно такмичење; тако је стекао три круне. Осрамоћени тим јавним поразом, они одлучише да га убију. Поставише наоружане страже на свим излазима из стадиона, а Хектор и Дејфоб нападоше га мачевима. Да би се заштитио, Парис шмугну у Зевсов олтар, а Агелај отрча Пријаму вичући: „Ваше величанство, онај младић је ваш давно изгубљени син!“ Пријам посла

¹⁵ Хигин: *loc. cit.*; Овидије: *Herouide XVI*, 149–52; Лукијан: *loc. cit.*;

одмах по Хекабу, која, кад Агелај показа звечку нађену у Парисовим рукама, потврди истину. Тада су га победоносно довели у дворца, где је Пријам његов повратак прославио велелепном гозбом и принео жртве боговима. Ипак, чим су Аполонови свештеници чули новост, они објавише да Парис мора одмах умрети, а он на то одговори: „Боље да падне Троја него да мој дивни син умре!“¹⁶

р) Парисова ожењена браћа настојаху да га што пре ожене, али им он рече како је Афродити поверио да му изабере невесту и како јој се сваког дана моли. Кад је поново сазван Савет да расправља о избављењу отете Хесионе, пошто су сви раније мирољубиви преговори пропали, Парис сам предложи да се стави на чело похода, ако му Пријам опреми снажну флоту. Он лукаво додаде да би, можда, у случају да Хесиону не избави, могао довести у Троју неку грчку принцезу истога ранга у замену. Наравно, потајно у свом срцу мислио је да оде у Спарту и доведе Јелену.¹⁷

q) Тог истог дана, сасвим неоћекивано, у Троју стиже Менелај, да се распита за гробове Лика и Химајра, Прометејевих синова са Атлантидом Келајном. Он објасни да су му у Делфијском пророчишту рекли како је једини лек против куге која сада хара Спартом да принесу жртве Лику и Химајра као херојима. Парис љубазно прими Менелаја и замоли га да му укаже част и очисти га од греха у Спарти, који је случајно починио кад је дечијим мачем убио Антеноровог малог сина Антеја. Менелај пристаде, а Парис, по Афродитином савету, овласти Тектонова сина Ферекла да му сагради флоту коју му је Пријам обећао; требало је да на застави брода буде Афродита која држи малог Ерота. Парисов рођак Ајнеј, Анхисов син, пристаде да га прати.¹⁸ Касандра, расплетене косе, одмах прорече да ће то путовање изазвати пожар, а Хелен потврди њене речи; али Пријам није поклањао пажњу ни једном од своје деце која су прорицала. Чак ни Ојнона није успела да одврати Париса од кобног путовања, иако је плакала кад су се опраштали. „Дођи к мени ако икада будеш рањен, јер једино ја могу да те излечим.“¹⁹

г) Флота се отиснула, а Афродита посла повољан ветар и Парис ускоро стиже у Спарту, где га је Менелај гостио девет дана. На гозби Парис предаде Јелени све поклоне што их је донео из Троје, а његови бестидни погледи, гласни уздаси и наметљиви знаци изазваше код ње велику забуну. Он би узимао њену чашу и приносио је својим уснама пре него што би она пила из ње, а једанпут је чак на столу нашла речи исписане вином: „Ја те волим, Јелена.“ Она се бојала да је Менелај не оптужи да потпираје Парисову страст. Али Менелај није ништа примећивао, те ускоро весело отплови на Крит, где је требало да присуствује погребу свог прадеда Катреја, остављајући Јелену да двори госте и управља краљевином за време његовог одсуства.²⁰

с) Исте ноћи Јелена побеже са Парисом и сва му се предаде у првој луци у коју су свратили, а то беше острво Кранае. На копну, преко пута острва, Парис је том приликом основао олтар Афродити Сјединитељки.²¹ Неки сасвим нетачно бележе да је Јелена одбијала Парисово удварање и да ју је он силом отео док је била у лову, или изненадним нападом на град Спарту, Афродитином помоћу прерушен у Менелаја. Она је напустила своју кћерку Хермиону, којој је тада било девет година, али је са собом повела сина Плеистена, понела већи део блага из двора, а из Аполоновог храма покрала злата у

¹⁶ Rawlinson: *Excidium Troiae*; Хигин: *Фабула* 91; Сервије уз Вергилијеву *Енеиду* V, 370; Овидије: *Хероиде* XVI, 92 и 361–2;

¹⁷ Дарес: 4–8; Rawlinson: *loc. cit.*;

¹⁸ Цецес: *О Ликофроми* 132; *Киприја* наводи их Прокло: *Хрестоматија* I; Хомер: *Илијада* V, 59; Аполодор: *Епитоме* III, 2; Овидије: *Хероиде* XVI, 115–16;

¹⁹ *Киприја* наводи их Прокло: *loc. cit.*; Овидије: *Хероиде* XVI, 119 и 45; Аполодор: III, 12, 6;

²⁰ Овидије: *Хероиде* XVI, 21–3; XVIII, 74; 83 и 155; Аполодор: *Епитоме* III, 3; *Киприја*, наводи их Прокло: *loc. cit.*;

²¹ Овидије: *Хероиде* XVI, 259–62; *Киприја*, наводи их Прокло: *loc. cit.*; Паусанија: III, 22, 2; Аполодор: *loc. cit.*; Хомер: *Илијада* III, 445;

вредности од три таланта; повела је и пет слушкиња, од којих су две биле бивше краљице – Ајтра, Тезејева мајка, и Теисадија, Пејритојева сестра.²²

t) Када се упутише према Троји, велика бура коју је послала Хера натера Париса да сврати на Кипар. Одатле отплови за Сидон, а тамо га је угостио краљ кога је Парис, осведочивши се како се поступа у Грчкој, подмукло убио и опљачкао у његовој сопственој трпезарији. Док је на лађу товарио богат плен, Париса нападе једна сидонска банда, али он је потуче. После крваве борбе у којој је изгубио два брода, Парис срећно отплови. Бојећи се да Менелај не крене у потеру, Парис је неколико месеци одлагао повратак, задржавајући се у Феникији, на Кипру и у Египту; кад је најзад стигао у Троју, он прослави своје венчање са Јеленом.²³ Тројанци су Јелену дочекали очарани њеном божанском лепотом. Једног дана она на тројанској кули нађе камење с којег би, кад се протрљају један о други, капала крв. Она у тим каменовима препозна моћни афродизијак и употребљавала их је да одржи Парисову страст. Није само Парис био заљубљен у Јелену него и цела Троја, а Пријам се закле да никада неће допустити да она оде.²⁴

у) У једној сасвим другој причи тврди се да је Хермес украо Јелену по Зевсовој заповести и поверио је краљу Протеју из Египта. У међувремену је Хера направила другу Јелену од облака (или је то учинио Протеј), која је отишла у Троју са Парисом, једино ради тога да проузрокује рат.²⁵

в) Египатски свештеници бележе не мање вероватну причу да је тројанска флота изгубила правац и да се Парис искрцао на делти Нила. Тамо се налазио Хераклов храм и светилиште за одбегле робове, који би се, кад дођу тамо, посветили Богу и бивали обележени неким тајним знацима по телу. Парисове слуге су се склониле у то светилиште, и пошто су осигурале заштиту од свештеника, оптужише Париса да је отео Јелену. Канопијска стража сазнаде за догађај и поднесе извештај краљу Протеју у Мемфису. Краљ нареди да се Парис изведе пред њега са Јеленом и покраденим благом. После строгог саслушања, Протеј прогна Париса, а Јелену и благо задржа у Египту, док Менелај не буде могао да дође по њу. У Мемфису постоји храм Афродите Странкиње, који јој је посветила Јелена.

Јелена је родила Парису три сина: Бунома, Агана и Идаја, и они су сви изгинули у Троји кад се срушио кров; родила му је и једну кћер, која се такође звала Јелена.²⁶ Парис је имао старијег сина са Ојноном, Корита, и њега је Ојнона, љубоморна на Јелену послала да поведе Грке да се освете Троји.²⁷

Одисеј се враћа у свој дом

Кад се Одисеј пробудио, он није одмах познао своје родно острво, јер га Атина беше осветлила чудним сјајем. Ускоро се она појави прерушена у пастира и саслуша његову дугу, лажну причу о томе како је он Крићанин који је, пошто је убио Идоменејевог сина, побегао на запад у сидонском броду и да је, без своје воље, избачен овде на обалу. „Које је ово острво?“ питао је он. Атина се насмеја и потапша Одисеја по образу: „Дивно лажеш, збиља!“ – рече она. „Истини за вољу, могао си ме лако преварити, али ме изненађује што ме ниси препознао овако прерушену, ја сам Атина; Фајачани су те искрцали овде по мом налогу. Жалим што је протекло тако много година до твог повратка;

²² Сервије уз Вергилијеву *Енеиду* I, 655; Еустатије уз Хомера, стр. 1946; Аполодор: *loc. cit.*; *Киприја*, наводи их Прокло: *loc. cit.*; Дарес: 10; Цецес: *О Ликофрону* 132; Хигин: *Фабула* 92;

²³ Хомер: *Одисеја* IV, 227–30; Прокло: *Хрестоматија* I; Диктиј са Крита: I, 5; Аполодор: *Епитоме* 132;

²⁴ Сервије уз Вергилијеву *Енеиду* II, 33;

²⁵ Аполодор: *Епитоме* III, 5; Еурипид: *Електра* 128 и *Јелена* 31; Сервије уз Вергилијеву *Енеиду* I, 655 и II, 595; Стесихор, наводи га Цецес: *О Ликофрону* 113;

²⁶ Херодот: II, 112–15; Диктиј са Крита: V, 5; Цецес: *О Ликофрону* 851; Птолемај Хефајстионов: IV;

²⁷ Конон: *Нарације* 22; Цецес: *О Ликофрону* 57.

али нисам смела да увредим свог стрица Посејдона залажући се отворено за тебе.“ Она му поможе да посклања у пећину све фајачанске бакраче; треножна постоља, пурпуме огртаче и златне пехаре, а затим га тако преобрази да га нико није могао препознати – убледе му кожу, стањи и обели његове риђе коврце, обуче га у прљаве рите и упуту у колибу Еумаја, старог свињара, оданог слуге у двору. Атина се управо вратила из Спарте, куда је Телемах отишао да пита Менелаја, који се недавно био вратио из Египта, може ли му саопштити било какве новости о Одисеју.

Треба објаснити да су, сматрајући Одисеја мртвим, ни мање ни више него сто дванаест младих грчких принчева са острва која сачињавају краљевине – Дулихиј, Сам, Закинт и саму Итаку, почели да се удварају Одисејевој жени Пенелопи у нади да ће се њоме оженити и тако стећи престо; они се беху договорили да убију Телемаха чим се врати из Спарте.²⁸

б) Кад су просци први пут затражили од Пенелопе да се изјасни и изабере једног од њих, она одговори да сматра да је Одисеј жив и да је његов повратак објавило једно поуздано пророчиште, али касније, под великим притиском, она обећа да ће одговор дати чим заврши покров који мора откати свом свекру, староме Лаерту. Али она је тај посао радила три године, дању би ткала, а ноћу парала, док најзад просци нису открили у чему је ствар. За све то време они су становали у Одисејевом двору, пили вино, клали прасиће, овце и говеда и напаствовали женску чељад у Одисејевом дому.²⁹

с) Еумају, који га је љубазно примио, Одисеј исприча другу лажну причу о себи, иако се заклео да је Одисеј жив и да је на путу да се врати кући. Телемах се искрца сасвим неочекивано и тако избегну заверу просаца који су намеравали да га убију, и оде право у Еумајеву колибу; Атина га је журно испратила из Спарте. Одисеј се ипак није одао док Атина не обећа да му својом моћи врати ранији изглед. Био је то дирљив приказ кад су се отац и син препознали. Еумај још не беше посвећен у тајну, а ни Телемах није смео да је повери Пенелопи.

д) Одисеј се поново преруши у просјака и крену да извиди расположење просаца. На путу сrete Мелантеја, свог чувара коза, који га изненада нападне и удари ногом у бедро; Одисеј се уздржа од тренутне освете. Кад је стигао до свог дворишта он затече старог Арга, свог некада чувеног ловачког пса, испруженог на буњишту, шугавог, изнуреног и пуног бува. Арг махну репом и пови искрзане уши у знак да је препознао Одисеја, који кришом обриса сузу, јер Арг тог часа угину.³⁰

е) Еумај поведе Одисеја у велику трпезарију, где му Телемах, чинећи се да га не познаје, указа гостопримство. Тада се појави Атина, али се не указа свима у дворани, већ само Одисеју и предложи му да обиђе све просце молећи их за отпатке не би ли се тако уверио какав је ко. Он то учини и заиста се осведочи да су исто толико тврдице као и грабљивци. Најбезобразнији од свих, Антиној са Итаке (коме је испричао потпуно друкчију причу о својим доживљајима), љутито баци столицу на њега. Одисеј, трљајући повређено раме, позва се на драге просце, који се сложише да би Антиној требало да буде учтивији; Пенелопу запрепасти грубост кад јој девојке саопштише шта се догодило. Она посла по просјака, надајући се да од њега чује вести о свом изгубљеном мужу. Одисеј обећа да ће доћи у собу за примање те вечери и да ће јој рећи о свему што буде желела да сазна.³¹

ф) Међутим брбљиви итачки просјак, коме надимак беше „Ир“ зато што је, слично богињи Ириди; био сваком на услузи, покуша да отера Одисеја са трема. Кад Одисеј не хтеде да се помакне с места, Ир поче да га изазива на песницење, а Антиној, смешећи се од срца, обећа победнику јагњећу сармицу и место за столом међу просцима. Одисеј

²⁸ Хомер: *Одисеја* XIII, 187 и XVI, 245–53; Аполодор: *Епитоме* VII, 26–30;

²⁹ Хомер: *Одисеја* XIX, 136–58 и XIV, 80–109; Хигин: *Фабула* 126; Аполодор: *Епитоме*: XII, 31;

³⁰ Хомер: *Одисеја* XIV–XVI; Аполодор: *Епитоме* VII, 32;

³¹ Хомер: *Одисеја* XVII; Аполодор: *loc. cit.*

засука своје дроњке и причврсти их за искрзани појас који је имао на себи, па заузео борбени став насупрот Иру. Скитница устукну кад виде набрекле мишице, али није смео да узмакне због оштрих прекора просаца; Одисеј га обори једним јединим ударцем, али га не усмрти, водећи рачуна да не обрати на себе сувише велику пажњу. Просци су плјескали, подсмевали се, свађали, и најзад седоше на поподневну гозбу, наздрављајући Пенелопи, која је дошла да покупи вереничке поклоне од свих (иако није намеравала да изврши последњи избор). Кад се спусти вече, просци се разиђоше, сваки у своју ложницу.³²

g) Одисеј рече Телемаху да уклони копља што су висила на зидовима у трпезарији и однесе у собу за оружје, а он оде да посети Пенелопу.

Она га није познала и он јој извуче из груди дубок уздах, описујући свој тобожњи недавни сусрет са Одисејем, који је, по његовим речима, отишао у Зевсово пророчиште у Додону, али ће се ускоро вратити на Итаку. Пенелопа је пажљиво слушала, па затим нареди Еуриклеји, Одисејевој старој дадиљи, да му опере ноге. Еуриклеја одмах препозна ожилјак на његовој бутини и ускликну од радости и запрепашћења; али је он ухвати за грло и угуши јој узвик. Пенелопа ништа не примети, јер јој Атина беше ослабила пажњу.³³

h) Сутрадан, на другој гозби, Агелај са Сама, један од просаца упита Телемаху не би ли могао наговорити своју мајку да се одлучи за једног од њих. Пенелопа на то изјави да ће прихватити онога од њих који буде у стању да одапне стрелу тако да она прође кроз дванаест ушица на секирама; секире су биле постављене у правој линији са дршкама у јарку. Она им показа лук којим су имали да рукују: то је био лук који је Ифит дао Одисеју пре двадесет и пет година кад је ишао у Месену да се жали због крађе три стотине оваца и њихових пастира са Итаке. Некада је овај лук припадао Еуриту, Ифитовом оцу, кога је сам Аполон учио да одапиње стреле, али је Херакле надмашио Еурита и убио га. Неки од просаца покушаше да затегну ово моћно оружје, али им не пође за руком да савију лук чак ни пошто су омекшали дрво лојем; због тога би одлучено да се такмичење одложи за сутрадан. Телемах, који је успео највише да савије лук, остави га на Одисејев миг. Тада Одисеј приђе луку, упркос противљењу и простачком вређању – због чега је Телемах био принуђен да нареди Пенелопи да се врати у собу – и шчепа лук, затегну га с лакоћом и превуче при том по страни да сви редом чују. Узимајући пажљиво на нишан мету, он одапе једну стрелу и она прође кроз свих дванаест ушица на секирама. Телемах, изгубивши се за трен, појави се са копљем и мачем, те Одисеј најзад објави ко је, устреливши Антонија у грло.

i) Просци поскакаше и потрчаше ка зидовима, али на њима не нађоше окачено оружје. Еуримах поче да моли за милост, али му Одисеј не услиши молбу. Еуримах тада потеже копље и упери га на Одисеја, али га стрела прободу кроз јетру и он паде смртно рањен. После тога настаде жестока борба између просаца, који беху у безизлазном положају али наоружани мачевима, и Одисеја, који је имао само лук и стреле али је заузео бусију испред главног улаза у дворану. Телемах отрча поново у оружницу и донесе штитове, мачеве и шлемове да наоружа оца, Еумаја и Филојтија, двојицу верних слугу што стајаху уз њих; јер, иако Одисеј беше устрелио доста просаца, залиха стрела готово је нестала. Мелантеј, искравши се на споредан излаз да донесе оружје за просце, би ухваћен у оружници кад је по други пут дошао, јер је претходно успео да наоружа свега њих неколико. Сеча се настави, а Атина прерушена у ласту летела је унаоколо и цвркулала док сви просци и њихови помагачи, до последњег, не лежаху мртви, осим гласника Медона и Фемија, певача, које Одисеј поштеде јер су они посвећене личности. Он затим стаде да се распитује код Еуриклеје, која беше закључала женска одељења, колико је женске чељади остало одано свом господара. Она одговори: „Свега дванаест њих је окаљало своју част, мој господару.“ Окривљеној женској послузи наредише да очисти дворану од крви

³² Хомер: *Одисеја* XVIII;

³³ Хомер: *Одисеја* XIX;

сунђерима и водом; кад су ово обавиле, Одисеј их обеси све редом. Оне су се мало опирале али и то се завршило. После тога Еумај и Филојтије сасекоше Мелантеју нос, раке и ноге и полне органе и бацише их псима.³⁴

ј) Одисеј се нађе најзад поново са Пенелопом и оцем Лаертом и исприча им своје доживљаје, али овога пута држећи се истине. Снаге побуњеника са Итаке кренуше на Одисеја, а предводили су их Антинојеви рођаци и осветници осталих погинулих просаца. Кад је стари Лаерт видео да су Одисејеви непријатељи надмоћнији, он притече у помоћ Одисеју и борио се храбро; све се развијало повољно по њих док се Атина није умешала и предложила примирје.³⁵ Побуњеници онда поведоше заједнички правни поступак против Одисеја и узеше за судију Неоптолема, краља епирских острва. Одисеј пристаде на његово ислеђење и Неоптолем пресуди да десет година напусти своје краљевство, а да за то време наследници просаца надокнаде штету коју су нанели, али Телемаху, који је сада постао краљ.³⁶

к) Још је преостало да се умилостиви Посејдон и Одисеј се упути пешице, као што га је био упутио Тејресија, преко планина Епира, носећи весло на плећима. Кад је стигао у Теспрот, сељаци повикаше: „Странче, зашто носиш маљ за млађење жита у пролеће?“ Он онда принесе на жртву Посејдону овна, бика и вепра и би му опроштено.³⁷ Како још није имао право да се врати на Итаку, он се ожени Калидиком, краљицом Теспротијаца, и предводио је њену војску у рату против Бригијаца, под вођством Ареја; али Аполон их је позвао да закључе примирје. После девет година, Полипоит; Одисејев син са Калидиком, наследи Теспротијску краљевину, а Одисеј се врати на Итаку, у којој је владала Пенелопа у име њиховог малолетног сина Полипорта; Телемах је био протеран у Кефалонију, јер је једно пророчиште објавило: „Одисеју, убиће те рођени син!“ На Итаки смрт је Одисеју дошла с мора, баш као што је Тејресија предсказао. Његов син Телегон, кога му је родила Кирка, једрећи морем у потрази за оцем, опљачка Итаку (за коју је сматрао да је Коркира), а Одисеј пожури да исплови на море како би одагнао непријатеља. Телегон га уби на морској обали, а кобно оружје беше копље са врхом од рибље кости. Пошто је провео једно одређено време у изгнанству, Телегон се ожени Пенелопом, а Телемах Кирком, тако да су обе гране породице биле тесно уједињене.³⁸

л) Неки тврде да Пенелопа није до краја остала верна Одисеју. Они је оптужују да је друговала са Анфиномом из Дулихија, или са свима просцима редом, и да је плод ове везе чудовишни бог Пан. Кад је угледао Пана, Одисеј је побегао од срамоте у Ајтолију, а Пенелопу послао назад њеном оцу Икарију у Мантину, где се и сада налази њен гроб. Други бележе да је она Пана родила са Хермесом, а да се Одисеј оженио ајтолијском принцем, кћерком краља Тоанта, и с њом изродио свог најмлађег сина Леонтофона и умро у дубокој старости.³⁹

Извор: Роберт Гревс, *Грчки митови*, Фашимет, Београд, 2002.

³⁴ Хомер: *Одисеја* XX–XXII; Хигин: *loc. cit.*; Аполодор: *Епитоме* VII, 33;

³⁵ Хомер: *Одисеја* XXII–XXIV;

³⁶ Плутарх: *Грчка питања* 14;

³⁷ Хомер: *Одисеја* XI, 119–31; Аполодор: *Епитоме* VII, 34;

³⁸ Аполодор: *loc. cit.*; Еугамон из Кирене наводи га Прокло: *Епицорум Граецорум Фрагмента* 57, изд. Кинкел; Хигин: *Фабула* 127; Паусанија: VIII, 12, 6; Схолијаст уз *Одисеју* XI, 134; Еустатије уз *Одисеју* XI, 133; Партеније: *Љубавне приче* 3; Цецес: *О Ликофрону* 794; Диктиј са Крита: VI, 4; Сервије уз Вергилијеву *Енеиду* II, 44; *Софоклови фрагменти*, II, 105, из. Пеарсон;

³⁹ Сервије: *loc. cit.*; Паусанија: VIII, 12, 5; Кикерон: *О природи богова* III, 22, 56; Цецес: *О Ликофрону* 772, наводи га Дурид са Сама.

СЛОВЕНСКИ МИТОВИ

ВИЛА, САМОВИЛА, САМОДИВА – у веровањима и фолклору Јуж. Словена, делимично и Словака, женско митолошко биће, коме се придају превасходно позитивна својства. Ипак, она се може осветити човеку ако јој учини зло, што је приближава → **богинки**, делом и → **русалки**. Локални називи и епитети *в.* су разноврсни, често мотивисани местима њеног боравка (срп. *водаркиња, приморкиња, језеркиња, бродарица, планинкиња, пештеркиња, облакиња* итд.); карактеристичним својствима, радњама, односима с људима (срп. *бела-црвена, златикоса, плетикоса, добрица, посестрима* итд., буг. *слатка-медена, жива-здрава* и сл.). У песмама им се често дају лична женска → **имена**. Култ *в.* познат је по бугарским изворима од XIII века.

В. имају постојан антропоморфни облик: то су високе, складне, лепе (ретко – ружне) младе девојке с дугим (понекад до земље) распуштеним → **косама**, обично светлим, „златним“; у светлим (белим) → **одећама** или огртачима, понекад са златним → **појасом** (хрв., буг.), с круном на глави, у хаљинама украшеним птичјим перјем (буг.), ретко – наге (хрв., црног.). У демонске особине њиховог спољашњег изгледа спадају: магареће, коњске, кравље или козје ноге с копитама, које *в.* скривају испод одеће; крила – у којима лежи њихова наднаравна снага; звезда на челу (хрв. *каставшт.*); огромне груди које пребацују преко рамена (буг.); непријатни задах, којим одише њихова коса. *В.* иду тихо, крећу се попут → **сенке**, лете по ваздуху. Често живе заједно, могу имати своју предводницу (*краљица* – хрв.). Понекад се деле на *беле* (католичке), *плаве* (православне), *жуће* (јеврејске) и *црне* (циганске) (Пољица у Далмацији); *беле* и *тамне, горске* и *водене, добре* и *зле* (Славонија, Лика).

Места на којима бораве *в.* далеко су од људи – планине, стене, горске → **пећине** и јаме под земљом; планинска језера и → **извори**, ређе – → **небо**, облаци (Хомоље), ветар (буг.). Посебно значење има веза *в.* с → **водом**: *в.* се појављује из воде; верује се да многи извори и воде припадају *в.* и стога носе назив *Вилина вода* (срп.) и сл. *В.* сакривају и од људи чувају своја пребивалишта и оштро кажњавају оне који их открију, посебно → **пастире**. Људи могу видети *в.* на ивици шуме, на обалама → **река** (сев. ист. Србија), на → **ђубришту**, пепелишту, → **дрвећу**, капији (буг.). Време њиховог појављивања и контаката с човеком су ноћ, сумрак, рана зора, када је млад или пун → **месец**, понекад у → **петак**. По бугарским веровањима, *в.* се превасходно појављују у → **пролеће** и лето, понекад у периоду од → **Благовести** до → **Спасовдана**; оне воле велике празнике, посебно → **Ускрс**.

В. се стварају на дрвећу, рађају их *в.* које су затруднеле од јутарње росе; рађају се у трави (црног.); рађају се као плод везе *в.* и → **змаја** (Босна). Оне могу у *в.* да претворе лепу новорођену девојчицу. Прамајком *в.* сматра се Богом проклета Христова сестра, која се својевремено хвалила да је лепша од брата. Према другим веровањима, *в.* су кћери Јеве, које је она сакрила од Бога (црног.). Када греје сунце и пада → **киша**, деца вичу: „Родила се вила!“ Оне су смртне као и људи.

В. се одликују великом снагом, али су при томе лаке, без тежине. *В.* су праведне, ничега се не боје (понекад само → **вука**). Оне добро познају лековита својства биљака и сматрају се њиховим заштитницама (уп. одговарајуће називе биљака, као *вилин лук, вилин клинац, вилино сито, вилино дрво* и др.). Сматра се да *в.* стално доје и носе децу, при чему рађају само девојчице (Пољица).

Посебно својство *в.* јесте музикалност: оне стално певају, играју у колу. Тамо где су оне играле, у том кругу изникну гљиве, порасте ретка или, супротно, густа трава. *В.* воле да се купају, умивају, да чешљају косе. Често јашу → **коње** и → **јелене**. Хране се → **медом** и млеком, музу → **козе**, пеку → **хлеб** у пећинама, једу ону храну коју је човек сакрио (рекавши да је нема); пију воду из „својих“ извора (ретко – хране се пређом). Праве скупове у случају да им се роди дете, зачето од људи.

У целини, *в.* су добре према људима: оне доносе → **срећу**, принос пољима и вртовима, дарују људе → **златом**, сребром, новцем; помажу им у свакодневним пословима, брину се о деци-сирочићима; лече људе од разних → **болести**, видају ране. Вилама су упућене многе басме када је реч о болести: испод „вилиног дрвета“ (дрена) оставља се чашу → **вина** и *в.* се упућује молба да спасу болесника (Ибар). *В.* се заљубљују у људе, посебно у пастире, живе заједно с људима. Ако човек успе да вили одузме њену чаробну снагу, сакривену у круни (оглав, санталет) или крилима, виле ступају с њим у → **брак** и рађају децу, али често беже од својих мужева, остављајући (мушку) децу; понекад заведу младе мушкарце и живе с њима. Могу да доје људску децу, постају помајке или посестрима људима. Деца, коју су задојиле *е.* – *вилењаци*, добијају необичну снагу или лепоту (срп.). Понекад се вили приписује способност за прорицање (*в.* је предсказала смрт српском јунаку → **Краљевићу Марку**).

У исто време, *в.* могу нашкодити људима, кажњавати их за учињену увреду или за неодговарајуће понашање. *В.* могу слати болести, сакатити и чак убијати људе (понекад убијају погледом), отимати или подметати децу (→ **подмече**), одузимати људима → **сенку**. *В.* су завидљиве и не трпе да људи у било чему буду изнад њих: кажњавају лепоту, леп → **глас** и сл. *В.* могу „затворити“ горе, учинити их непроходним, могу затворити воде и исушити поља; ноћу однети приносе с поља, или из башта; заплићу гриве коњима и сл. Да се не би настрадало од *в.*, треба поштовати одређена правила и забране: не пити воду узету после заласка → **сунца**, не пити лежећи са извора и сл. *В.* кажњавају човека који је нагазио на „вилино коло“ (тамо где су играле *в.*) или на њихову трпезу, онога који је посматрао њихово купање, игру. Ипак, човека, који их је случајно видео, *в.* не дирају, чак учине да он постане непобедив. При сусрету с *в.* људи су се крстили, сви контакти с *в.* чувани су у тајности, иначе би се *в.* жестоко светила. Сматрано је да се *в.* може видети помоћу специјалних магијских поступака: на → **покладе** је требало испећи → **колач** од остатака разне хране и, попевши се на дрво, гледати кроз њега; у први петак, када је млад месец, скувати → **кости**, узете из → **гроба**, затим их разбацати и сл. По веровању Срба и Хрвата, у нашем времену нема више *в.*; оне су нестале када се појавило ватрено оружје (ист. Херцеговина), када је човек убио домаћина *в.* (Самобор) и сл. Често људи о томе причају са жаљењем, сматрајући да су, нестанком *в.*, из живота нестали благостање и срећа (хрв.).

У јужнословенском фолклору, вилама су посвећене многе песме и приповетке. Најчешћи мотиви су: женидба вилом (момак краде *в.* одећу, круну или крила и тако постиже да *в.* постане његова жена, али *в.* на превару успева да поврати оно што јој је украдено и, добивши ранију снагу и способност, одлеће; Месец се жени *в.* и сл.); веза с јунаком (из брака с *в.* рађа се јунак; *в.* храни јунака у тамници; исцељује ране јунаку; *в.* помаже човеку (*в.* даје праве савете, помаже да се победи противник, брине се о детету, одгаја сина погинулог јунака, посвећује се одбаченом детету; даје човеку снагу тиме што га задојава; враћа му вид, девојци даје чудесно биље и др.); *е.* наноси штету човеку (убија девојку која је спавала на „вилином“ месту, „испија“ срце детету; копа очи девојци зато што је радила у недељу; момак убија *в.* која му није дала да се напије воде са извора; пастир убија *в.* која му је одвела стадо и сл.); *в.* – чаробница (невидљивост *в.*, *в.* претвара овце у → **камење** и сл.) и др.

ЛАДА – 1. Припев у обредним песмама више словенских народа;

2. Предсвадебни ритуал у источној Србији и западној Бугарској; 3. Једно од измишљених божанстава словенске митологије.

1. Припев *ладо* (као и → **лељо**, *љељо*), карактерише краљичке песме код Срба и Хрвата, које су певане на → **Тројице** (Духове), → **Ђурђевдан** или → **Ивањдан** (→ **краљице**). У југоисточној Србији половином овог века већина краљичких песама била је у осмерцу и с припевом *ладо*. Обично се сваки стих певао два пута, док је реч *ладо* први пут певана два пута, а у поновљеном стиху једном: „Два се млади враговаше, ладо, ладо!// Два

се млади враговаше, ладо/ ...“ По овом припеву, у околини Лесковца краљичке песме су називане *ладовнице*, док су на подручју северозападне Хрватске саме краљице називане *ладарице* или *ладајнке*, у Конавлама – *ладањеке*.

Припев *ладо* среће се у многим обредним песмама Источних Словена (свадбеним, календарским), често у облику *дид ладо* и сл.

Извор: *Енциклопедијски речник, Zepher book world*, Бг, 2001.

13. Псоглави

Својевремено је Јиречек упозорио како се међу средњовековним причама налазе и оне које приповедају о циновима чија су станишта пећине, и који се зову „дивови“, додајући како њихов „нарочити род беху дивови са једним оком, *псоглави*, једна врста киклопа или киноскефала, за које знају и бугарске, хрватске и словеначке скаске. На Морачи у Црној Гори има *Псоглава ливада* са пећином, у којој су они тобоже становали“ (Јиречек I,1978:97). Из овога видимо да се на нашем јужнословенском простору, како изгледа, много више зна и да има видљивијих трагова у веровању и топонимији него на тзв. западнорловенским просторима. (Види сл. 31, на којој је лоциран топоним Псоглава).

Да теоретичари често мешају „псоглаве“ и „дивове“ говори и једна прича из Херцеговине, која приповеда о једнооком киклопу и слична је оној из грчке митологије. Залутавши ноћу, двојица уђу у неко привремено напуштено станиште, у кулу, и ту заложу ватру, намеравајући да преноће. „Кад ево ти једнога иде, јави пет стотина оваца и води магарца. Ујави овце и уведе магаре, па би готов, па на врата једну плочу привали; затвори врата, дође па сједи код оне двојице. Кад га они погледају, кад *вас рутав, као паише* и *једно му око на челу*, више нема. Па би готов, навали ватру силу божју, донесе један ражањ гвоздени, угрија га, онда увати једнога за врат, па другога, па који му се учини дебљи од она два тавничара, онога за врат онијем ражњем, уби, онда навали на ватру.“ Садржај истоветан са грчким митом о киклопу, диву. И овде ће се онај што је остао у животу лукавством искрасти из куле. На крају, записивач приче, сам Шаулић, завршава речима: „То су били *псоглави, дивови* (Шаулић 1925:42). У Босни се о „псоглавима“ мисли да они живе у „тамном вилајету“. „У том вилајету има *псоглава*, људи са пасјом главом који нападају на све људе и сваког дана је Русија пуцала на њих неколико хиљада топова и у задње доба озидала бедем“ (Филиповић 1949:213).

Постоје и псоглави војници. У једној нашој песми говори се о московској царици која од цара татарског тражи да јој врати три култне ствари: „*Крстаи барјак* (= застава с крстом) *светога Јована*, / *И одажду* (= одело) *старог патријаре*, / *Златну шљаку Смедеревац Буре*“ - Како татарски цар о томе није хтео ни да чује, царица је расписала проглас којим се тражи јунак кадар да са војском крене и од татарског цара отме три тражене ствари. Ту се нашао Божо Ђенерал, који, да би успео у својој акцији затражи од царице да му прибави одговарајуће војнике.

„И дај мени сто хиљад *Псоглава*,
Глава пасја, а труп му инсански (= људски)“.
Све му даде, ни реч му не рече.
Липо се је Божо опремио.
И поведе виловиту војску.

А кад било мраку по акшаму (= први мрак),
Онда пушћа стотину хиљада,
Све *псоглава*, како ватре живе.
А кад било ноћи од поноћи
Мили боже, на дару ти фала!
Да је коме стати па гледати,
Како с' Турци по луговим криве,
Парају их све Псоглави млади.

(Шуњић 1925: 207, 209-210)

Дакле, структура „псоглавог“ лика је амбивалентна: *глава пасја а труп људски*. Хтонично у њиховој структури је то што се углавном боре ноћу. За дивове, односно псоглаве, видели смо, карактеристично је да се, као *виле, нави, суђенице* и *русалке*, појављују у множини.

14. Караконцула

Срби верују да је за време „некрштених дана“ појачано кретање свих демона, па утолико и *караконцула*, или *караконцура* (Филиповић 1967б: 64). У селу Бањска у источној Херцеговини, верује се да „у дубоким вировима у Ибру живи *караконцула*. Боје се, стога, да иду ноћу поред воде, јер излази караконцула. Она ће човека узјахати и бости га канцама, све док га не увуче у воду, а кад уђу у воду, онда га тера горе-доле по води, док не запевају петлови“ (Филиповић 1967: 202). Сматра се да је Василица празник мечке и вукова. Како је Василица унеколико христијанизована варијанта празника посвећеног Велесу/Волосу, кога већина митолога сматра хтоничким бићем, не изненађује то што је празник Велесу смештен у тзв. некрштене дане, када је кретање свакојаких демона, па и злих, врло интензивно. Због тога је, чини се, Василица празник и вукова и мечке, словенских култних бића, али и *караконцуле*, која слови за веома негатив-ног, злог демона. У источној и јужној Србији „*караконцуле* су женска зла бића“, која се „нарочито виђају и раде ('радив') од Божића до Нејетке (Крстовдана). Уочи Нове године по неким селима иду сировари и прогоне их. Ради прогањања караконцула пре Божића иду и коледари и то од Игњата до Божића.“ Најзад, караконцуле живе по раскршћима и над кућним прагом. Оне пролазницима „одузимају“ глас и са њима чине што желе, јер су ови тада потпуно беспомоћни (Ђорђевић, Д. М. 1958: 560-561).

3. Како систематизовати древни српски пантеон

1. *Компетенције врховног бога покривају читаво стабло живота и космички поредак*. Универзално или врховно божанство у једном митолошком систему своју моћ протеже на целину бивствене структуре света, на космолошку и антрополошку, природно-просторну и повесну димензију. *Космолошки*, ово божанство *ствара, одржава и разара свет*; врховни бог сеже од Доњег до Горњег света, контролишући целокупно збивање на тој вертикали. Он је одговоран и за целину годишњег циклуса, и то: на макронивоу: *пролеће - лето - јесен - зима*; а на микронивоу: *јутро - дан - вече - ноћ*, односно: од *понедељка до недеље*; коначно, он држи однос према свим странама света: *исток - запад - север - југ*. Универзалност врховног бога се протеже и на другу бивствену, односно повесну раван света, на *антрополошки циклус*; врховно божанство брине о *рађању, настанку живота, о одржању живота и о смрти*, као и о периодима прелаза Бића из једног у други егзистенцијални статус (новорођенче, трудница, породиља).

Постоје бар четири кандидата за ову сложену функцију врховног словенског бога. Пре свих, то су Триглав и Тројан, иако је, по некима, реч о истом божанству са два

различита имена, затим Световид и Сварог. Свим овим боговима иманентне су све три димензије *космогонијског* или просторног устројства света: *стварање – одржавање – рушење*, као и три повесно-временске димензије у тзв. кружном кретању *антрополошког*, животног циклуса: *рађање – процесуирање живота – смрт*. Биограф Ебо је још известио о тој чињеници, како по „мишљењу паганских свештеника, Триглав има три главе, јер је владар три краљевства – *неба, земље и пакла*“ (Ловмј. 1996: 171). Истоветну структуру Триглава показале су песме из Милојевићеве збирке (1869-1875), као и руска *Велесова књига*.

2. *Словенски пантеон према Велесовој књизи* (Велес 1994). Велики Триглав, коме се у прологу књиге Словени поклањају, представља свето тројство које образују: Сварог, Перун и Световид. Сварог је небески бог, деда богова, чија је хипостаза „страшни бог Рода божјега“; он је творитељ „целокупнога Рода“ извор је живота за кога Срби имају своје одређење: *Страшни БОГ (= Страхило)*, односно *Бог као стари крвник*, што се налази и у познатој изреци: „да да Јаки Бог“. Перун је бог олује и ратни бог, док је Световид бог неба и света Западних Словена. Асов примећује како су „древни Словени веровали у једнога небеског Бога, Сведржитеља, но, кога су називали различитим именима: *Сварогом, Перуном, Световидом* и, на крају, *Триглавом*, то јест – *Тројицом*“. Поставља се питање не вуче ли поменута идеја Асова о „тројици“ на својеврсну христјанизовану интерпретацију, посебно када интерпретира *Сварога* као Бога Оца, затим *Перуна* као Бога Сина, а *Световида* као Светог Духа, закључујући како је *Велесова књига* повесница о „великој тајни“ о тројединству - симболизованом у *Триглаву*, кога сачињавају: Перун, Сварог и Световид. „Остали богови су потчињени небеском сведржитељу – *Триглаву*“ (Асов 1994:259). Коначно, поставља се и питање није ли идеја о великом „тројству“ у ствари прехришћанског карактера? Ми знамо да су је поједини филозофи религије проналазили већ у индијској митологији, у божанству *Тримурти* које чине: *Брама, Вишну и Шива*.

[...]

У намери да прегледно, систематски изложимо древни српски, односно словенски пантеон, скицираћемо један могући поредак богова тзв. „симултанога политеизма“, који, како је већ показано, није сасвим теоријски „чист“, нити је до краја „конзистентан“. Питање је да ли је, уопште узев, било који „систем“ националне митологије теоријски доследан, конзистентан, будући да његово заокружење долази накнадно, као резултат бављења учених људи, макар то били и творци националних епова, јер они сумирају рад митотворно-култне и ритуалне фантазије, која више не функционише у пракси, у ритуалу и култу.

а) Као *универзална божанства словенског пантеона* која заокружују вертикални и четвороделни модел света, могла би бити: Триглав, Тројан и Трајан, код једних, односно Световид или Сварог, код других Словена. Било је мишљења да је Перун каснија, млађа форма бога који је заменио бога истоветне структуре коју је некада отелотворавао Сварог код Источних, односно Јужних Словена. Кандидати за место универзалног бога имплицирају компетенције и над соларно-небеским и над хтонично-лунарним поретком Света, обухватајући, истовремено, и свет живота (*Lebenswelt*) и подземни, хтонски свет. Њихове деривације, тј. „посебне“ митолошке еманације, јесу нижа божанства соларног али и лунарног карактера. Ломјањски је сматрао да је „Сварогов култ био старији и општији код Словена“. Он је приметио да је Сварог био општесловенско божанство, док се култ „Перуна развио у каснијој етапи, и то само код Источних Словена, одакле је пренет на Балкан“ (Ловмј. 1996:161). Дакле, Перун је напросто трансформација древнијег

Свароговог култа, који је обликован у специфичним културно-историјским условима појединих словенских митологија.

б) Затим следе божанства која припадају пролећно-летњем циклусу, и она из јесење-зимског циклуса. Тако се годишњи циклус, који припада Сунцу у успону и зениту, разлаже на: 1) пролећно или младо Сунце - у лику *Сварожиха*; 2) летње Сунце у лику *Купала*; 3) Сунце у опадању, у форми јесење-зимског Сунца, или *Месеца* у лику *Коледа*.

в) *Седам месеци* чини тзв. *пролећно-летњи циклус* (од марта до септембра), а *пет осталих месеци* чини *јесење-зимски циклус* (од октобра до фебруара). Носећи стубови или *генерално-опште* периодичне митолошке фигуре су: 1) у систему пролећно-летњег циклуса: *Дажбог*, *Велес*, *Перун*, *Световид*, *Правда*, *Јарило*, *Хорс*, *Рујевит*, *Радигост* и *Белбог* - који представљају општа божанства соларног циклуса, и којима припадају и женски митолошки ликови земаљског простора: *Суђенице*, *Мокоша*, *Лада* или *Весна*, *Жива*, као и у другом реду: *Девица*, *Пољеља* и *Љеља*. Када је реч о амбивалентном мушком лику *Волосу/Велесу*, кога сам, упркос настојањима бројних истраживача који у њему виде хтонско биће, укључио у соларни поредак богова, о њему је, са историјско-еволутивне тачке посматрања, потребно да се каже како носи у себи, доиста, и речене преостатке, потенцију хтоничног, зимско-јесењег циклуса. Као митолошке фигуре, 2) најпре мушка божанства „јесење-зимског“, „лунарног циклуса“ или зимског Сунца, коме опада моћ, поред *Старог Бадњака*, односно *Коледа* и *Црнобога*, као општих или носећих богова читавог периода, за поједина раздобља се могу кандидовати: *Поревит*, *Давор*, *Водан/Моран* и *Подзвизд*, док би се као женска божанства овде нашле *Баба*, *Баба Јага* и *Морена*.

14. Коледо

О овом божанству говорили смо у пакету односа *Сварог*, *Сварожих*, *Коледо*. Јакоб Грим је међу првим несловенским писцима скренуо пажњу на то да је *Коледо* јужнословенско божанство и култ, приметивши како Срби на Бадње вече пале једну свежу храстову младу – бадњак, и заливају је вином. Колач који се пече на таквој ватри, у Вуковој Црној Гори, подсећа, вели Грим, на галски обичај. Словени изразом *коледо* називају зимски сунцокрет (солстициј или краткодневицу), што одговара латинским *calendama* и односи се на време када се упражњавају игра и плес поред расламтеле ватре (Grimm 1968: 522). Разуме се, постоје аутори, попут Нидерлеа, на пример, који сматрају да се под појмом „коледа“ крије одређена годишња светковина а никако својеврсно аутохтоно божанство (Niederle 1916:243 и д.). На словенском језичком простору постоји више форми израза *коледо*: у „чеш. *koleda*, чсл. *koleda*, пољ. *kolęda*, рус. *коляда*, срб. *коледа*, буг. *коленде*, *коледа*, слов. *kolęda*." Сама, пак, реч води порекло од „лат. *calenda*, пл. *calendae*, грч. *καλάνδα*".

У српској митологији и обредној пракси Коледо представља Бадњака, старог, онемоћалог бога Сварога, док се Божић оспољава у лику Младог Бога – *Сварожиха*. Уосталом, овај култ је најбоље очуван у српским изворима. Подсетимо и овде на део песме из Вукове збирке: „*На чем ћемо бога молит / за старога – за Бадњака, / за младога – за Божића*“. Потебња ће казати како се „Божић назива младим по томе што се празнује његово рођење, али и зато што је он нови бог - у односу према старом бадњаку, многобожачком богу. Може бити да песма изражава разлику између два периода религиознога сазнања.“ Потом закључује како постоји још једна могућност тумачења: „да се бадњак и божић називају старим и младим, као Отац и Син“, на шта сам раније и сам указивао (в. Помер. 1975:15-17). У свим српским крајевима уочи Бадњег дана, на Туциндан, после заласка сунца, најмање седам момака иду од куће до куће и под сваким прозором и пред вратима певају коледарске песме. Питање је овде да ли је број *седам* узет

стога што симболизује надолазећи сунчев узлет, јер се соларно доба године фиксира за седам летњих месеци? Један од младића маскиран је као Коледо, он има самур-калпак на глави. Други младић је његов војвода, а трећи врећар, који носи сакупљене дарове. У Макарској смо пронашли једини топоним са основом „колед“: *Коледник*.

Коледо, Сварожић и Купало, како је показано, јесу три брата, три сина старог Сварога. Указивање на однос: *млађи - старији* брат, последица је доба године у коме се обредна радња врши. Летњи Купало светкује се у доба бербе и тада је *Купало* на врхунцу снаге, али је уједно и већ остарели лик бога, па се најављује његова смрт као летњег лика Сунца. Из тога проиходи Коледо као новорођени бог, који симболички „ускрсава“ из летњих ватара, који је приказан као млађи лик, и који ће временом, као будуће „зимско сунце“ рођено у току лета, све више старити, да би симболички „пресахло“ Бадњега дана. Исто тако, иако је *Коледо* млађи брат у односу на *Купала*, када се посматра у времену након летњег солстиција, *Коледо* је старији брат спрам новодолазећег, трећег онтогенетског лика, треће теоморфозе Сунца у лику *Сварожића* или Божића.

Уочи Туциндана припрема се симболично сахрањивање старог Коледа, Старог бога или Сварога, старе Календе, Старог Сунца и Старе године, и ствара простор за наступ Младог Бога – Сварожића, Младог Сунца, који ће кроз годину дана, када и Сунце обигра своју годину на небу, постати стар, спреман да буде сахрањен како би се изнова родио. Вечера на трпези Бадњега дана доиста је права задушна гозба, не само умрлим прецима већ и читавој Старој години, са свим добрим и злим демонима. Отуда је у српском ритуалу сасвим разумљиво магијско-митолошко позивање на вечеру дивљих животиња, птица и вукова – штеточина. То је даћа Коледу, сахрана Бадњакова. Сварог и Сварожић се у наведеним српским песмама односе као хришћански Бог и Божић! Да су сва три лика у основи само теоморфозе јединственог ратног бога и бога сунца, показују следећи стихови наше песме:

Те издухну Коледо!
Из планине Коледо!
Са небеса Коледо! [...]
Тог дората Коледо!
Бојна коња Коледо!
На дорату Коледо!
Бојно седло Коледо!
А на седлу Коледо! [...]
Млади Божић Коледо!
Тај Сварожић Коледо!

Извор: Сретен Петровић, *Словенска митологија*, Дерета, Београд, 2014.